

Geliş Tarihi: 31.10.2021 Kabul Tarihi: 29.11.2021 Entry Date: 31.10.2021 Accepted: 29.11.2021 Bu makaleyi alıntılama için/ To cite: BOZKURT, Funda (2021). “Covid-19 Pandemi Sürecindeki Sahte ve Yalan Haberlerin Bir Getirisi: İnfodeminin Türkiye Bağlamında İncelenmesi”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S.7, s. 135-151.

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDEKİ SAHTE VE YALAN HABERLERİN BİR GETİRİSİ: İNFODEMİNİN TÜRKİYE BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

A Return of Fake and Hoaxed News in the Covid-19 Pandemia Process: Examination of Infodemic in the Context of Turkey

Funda BOZKURT*

Öz

Günümüz dünyasında dijital çağın etkisi, her alanda belirgin bir şekilde görülmektedir. Özellikle internet ve iletişim ağları yeni bir kültür yaratım ortamına imkân sağlamaktadır. Diğer mecralardan farklı olarak dijital kültür ortamlarında bilginin çok hızlı bir şekilde yayılması ise pek çok sonuç doğurmuştur. Buna istinaden birçok ülkeyi etkisi altına alan COVID-19, pandemi sürecindeki kriz ortamında ortaya çıkan sahte ve yalan haberlerin yayılımı, web 2.0 teknolojisinin gelişmesiyle önüne geçilemeyecek bir hız kazanmıştır. Öncelikle bu çalışmada fabelore, sahte haber, yalan haber, hiciv/parodi haber, hakikat ötesi (post truth) ve infodemi gibi kavramların açıklaması yapılmıştır. Bu haberlerin Türkiye bağlamında örnekleri verilmiş olup sebep oldukları dezenformasyon açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca korona virüse karşı uygulanan halk hekimliği örnekleri verilmiş olup uygulamaların sebep olduğu sonuçlara değinilmiştir.

Sahte habere en çok maruz kalan ülkeler arasında birinci sırada yer alan Türkiye göz önünde bulundurulduğunda, bilgi kirliliğinin sebep olduğu dezenformasyonun önüne geçmek ve iyi bir medya okur-yazarı olmanın önemi vurgulanmak istenmiştir. Bu çalışma, izleyici araştırmalarının yaygın kullanım araçlarından biri olup medya içeriklerinin nasıl ve hangi biçimlerde algılandığını çözümleyen alımlama analiz yöntemi bağlamında hazırlanmış ve alınması gereken tedbirlerden bahsedilmiştir. İnternet ve sosyal medya ağları üzerinden elde edilen bulgularla hazırlanan bu çalışmada sahte ve yalan haber yayılımını engelleyebilecek öneriler sunulmuş olup infodeminin önüne geçmek amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Covid-19, Sahte haber, Yalan haber, Gerçek ötesi, İnfodemi, Fabelore, Hiciv haberciliği.

Abstract

In today's world, the impact of the digital age could be observed clearly in every fields. Especially the internet and communication networks are able to provide a new culture creation environment. Unlike other cultural environments, thanks to the rapid spread of information in digital culture environments has many positive and negative consequences. Based on this, the spread of fake and hoaxed news that emerged in the crisis environment during the COVID-19 pandemic, which affected the whole world, has gained a speed that cannot be prevented with the development of web 2.0 technology. In this context, first of all, the concepts such as fabelore, fake news, hoaxed news, satire/parody news, post truth and infodem have been explained. Samples of these news

* Öğr. Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Türk Halk Oyunları Bölümü, fundabozkurt@itu.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4698-264X>

have been given within the context of Turkey and have been tried to clarify the disinformation they have caused. In addition, examples of folk medicine applied against the corona virus were given and the results of the practices were mentioned.

In the light of taking consideration that Turkey ranks first among the countries having exposed to fake news, this study believed to be useful in order to prevent the disinformation caused by information pollution and emphasizing the importance of being a good media literate, reflecting the proper use of common tools by the audience research ; and also it has been compiled with the context of analysis methods considering how and in which was the aforementioned media contents have been identified and the preventive measures have been clarified. In this study, which was prepared with the findings obtained from the internet and social media networks, suggestions that could prevent the spread of fake and hoaxed news were presented and it was aimed to prevent infodemic.

Key words: Covid-19, Fake news, Hoaxed news, Post truth, Infodem, Fakelore, Satire news.

Giriş

Pandemi ve sahte haberler yeni olgular olmamasına karşın modern dijital medyanın hızlı yükselişiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Sahte haber tarihi, insanlık kadar eski olmasına karşın günümüz dünyasında bu kadar popüler hâle gelmesinde web 2.0 teknolojisinin payı büyüktür. Kitle iletişim araçlarının artması ve çeşitlenmesi bilgi edinimini hızlandırmış olmasına rağmen birtakım olumsuz özellikleri de beraberinde getirmiştir. İletişim ağlarının birçok topluluk tarafından kolaylıkla ulaşılabilir olması, etkileşim alanını da arttırmıştır. Bu alan; özellikle Twitter, Youtube, İstagram, Facebook, WhatsApp ve son zamanlarda da TikTok gibi sosyal medya uygulamalarında çok daha hızlı bir biçimde sergilenmektedir. İnternet kullanıcılarının içerik üretmesi ve bunları kamuya seri şekilde sunması, *vatandaş haberciliği* kavramını doğurmuştur. Takipçi sayısını yükseltme, ilgi çekme, propaganda, terörizm, manipülasyon gibi birçok amaçla yapılan yalan haberler, bir denetimden geçmeden büyük kitlelere ulaşabilmektedir. Haberin doğruluğunu teyit etmeden bu etkileşime katılan medya kullanıcıları, bu yayılımı hızlandıran temel faktör konumundadırlar.

Korona virüs salgınıyla birlikte sokağa çıkma yasağı ve buna bağlı olarak internetin daha yoğun bir biçimde kullanımı, ortaya yeni bir hayat tarzı çıkarmıştır. Sosyal bir varlık olan insan, evlere kapanmış, yüz yüze iletişimi kısıtlamış, okul, ev, iş yeri gibi alanlarda köklü bir değişikliğe gitmiştir. Sosyal mesafe koyma, fiziksel her türlü temastan kaçınma, kapalı mekânda vakit geçirmeme gibi önlemlerle iletişim alanlarını değiştirmişlerdir. Özellikle eğitim ve işveren kurumları online iletişim programları olan Zoom, Skype, Google Meet gibi uygulamaları kullanarak sürece uyum sağlamaya çalışmışlardır. Hayat standartlarımızı tamamen değiştiren bu süreç, internetin varlığı sebebiyle tarihte daha önce yaşanan pandemilerden farklı bir seyir izlemiştir. Her türlü bilgiye kısa zamanda ulaşılması açısından oldukça faydalı olan dijital iletişim çağı, olumsuz birçok özelliği de sunmaktadır. Bilinçli yahut bilinçsiz yayılan her türlü sahte veya yalan bilgi küçük büyük fark etmeksizin birçok probleme sebep olmuştur.

Tüm bu bilgiler ışığında öncelikle yeni medya uygulamaları üzerinden ortaya konulan geleneklerin ve bunların ne ölçüde kabul gördüğünün incelenmesi gerekmektedir. İnternet ve sosyal medya uygulamaları üzerinden alımlama analiz yöntemiyle elde edilen bulguların süreci büyük çoğunlukla olumsuz yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Pandemi gibi bilimsel yöntemlerle kontrol altına alınması ve yönetilmesi gereken infodemi sorununun önüne geçmek ancak bilinçli bir kitle yaratmakla mümkün olacaktır.

1. Fakelore, Netlore ve Halk Sağlığı Pratikleri

Fakelore kavramı, halk ananelerinde yer almayıp ticarete ait bir amaç barındırmayan, asılsız, gerçek dışı gelenek olarak ifade edilebilir. “Fakelore terimi, ilk olarak Richard M. Dorson tarafından 1950 yılında American Mercury isimli dergide kullanılmıştır. İngilizce “fake” ve “lore” kelimelerinin birleşmesiyle oluşturulmuştur. Fake; sahte, yapma, uydurma, taklit anlamına gelirken lore ise bilim, bilgi anlamına gelmektedir” (Gürçayır, 2007: 7).

Kültür ortamları; içinde bulunduğumuz değişen ve dönüşen modern dünyada eser ortaya koyan sanatçıları, mekânları, yaratım süreçlerini de değiştirmektedir. Çağın getirdikleriyle beraber bu yeni ortamda sanatçının ortaya koyduğu ürünün hızla tüketilmesi de folklorun bir bölümünü oluşturmaktadır.

Nebi Özdemir’e göre, “Kitle iletişim araçları bileşkesi internet, bugün başlı başına bir kültürel bağlam ve önceki kültürel ortamlarda yaratılan gelenek ve ürünlerin temel yaşam alanı olarak kabul edilmektedir” (Özdemir, 2015: 389). Haber alma, akademik bir bilgi aracı yahut çalışma ortamı olarak sunulan internet, folklorik bir kültür durumunu giyinmiştir.

“Bir folklor ürününün orijinalliğini belirlemenin yolu yoktur. Her folklor ürünü, tarihî seyri içinde, kuşaktan kuşağa aktarılırken mutlaka değişikliklere uğrar. Örneğin Milman Parry, ‘Sözlü Kompozisyon’ veya ‘Sözlü Formül’ adı verilen teori üzerine yaptığı çalışmalarda, Homer’in Odessa ve İlyada’sının ezberlenip aynen aktarılmadığını ve her icrada farklılıklara sahip metinlerin oluştuğunu ortaya koymuştur” (Çobanoğlu, 2012: 264). Sadece sözlü kültür öğeleri değil neredeyse her folklor ürünü değişen kültür ortamlarıyla birlikte birtakım nüanslar gösterebilir ve hatta tamamen değişebilir. “Sözlü metinler nasıl ki kuşaktan kuşağa aktarılırken belli değişikliklere uğruyorsa, bir mekâna bağlı yapılan geleneksel kutlamalar da değişen zaman şartlarına bağlı olarak farklı bağlamda kent hayatı içerisinde yeniden üretilebilirler. Bunun temel nedeni folklorun değişken yapısıdır ki, bu değişkenlik aslında folklorun en asli özelliklerinden biridir” (Aslan, 2020: 79).

Sanayi devrimiyle beraber hız kazanan kentleşme ve teknolojik ilerlemeler devletlerin farklı politikalar izlemesine yol açmıştır. Ekonomik anlamda bir güç savaşına giren devletler aynı zamanda ulus devlet yaratma bilinciyle sahip oldukları folklor ürünlerini sıklıkla kullanmaya başlamışlardır. “On dokuzuncu yüzyılda uluslaşma ve milliyetçilik ekseninde ele alınan folklor üretim ve ürünleri, günümüzde ulus ötesi yaklaşımlarla değerlendirilebilir hâle gelmiştir. Bu durum, internet üzerinde oluşturulacak yeni folklor ürünlerinin kültürleri birleştirici ve uzlaştırıcı bir işleve sahip olabileceğini de göstermektedir. İnternetle birlikte bu yeni yaşam şekli insanları zamandan ve mekândan soyutlamış, bu algıları da günümüz şartlarına bağlı olarak değiştirmiştir” (Nalcıoğlu, 2020: 188). Folklor ile internetin bağı derinleşmiş ve küreselleşmiştir. Artık fakelore kabul edilen internet folklorunu (netlore) geleneğin bir parçası olarak görmek ve bu bağlamda ele almak gerekmektedir. Geleneği sürekli geçmişte arayan düşünce sistematüğini *donmuş gelenek savunucuları* olarak nitelendiren Nebi Özdemir, bu süreci ve izlenmesi gereken yolu özetlemektedir.

Dijital etkileşim sayesinde sınırlar kalkmış, küreselleşmenin en büyük atağı web 2.0 sistemiyle gerçekleşmiştir. Dijital kültür ortamları pandemideki zorlu sürecin daha rahat yürütülmesini sağlamıştır. Ancak internet bağlamında ortaya çıkan netlore, her zaman için olumlu sonuçlar vermemiştir. Özel hayatın ihlali, yalan haberler, nefret söylemleri, ticari amaçlı dolandırıcılıklar ve genellikle işe yaramayan halk hekimliğı pratikleri gibi olgular baş göstermiştir. Değişen teknolojiyle beraber yerini tıp bilimine bırakmaya başlayan halk hekimliğı pratikleri, Covid-19 pandemi sürecinde ortaya çıkan kriz ortamı ve uzun bir süre virüsle ilgili bir tedavi bulunamaması sebebiyle yeniden popüler hâle gelmiştir. Bu kriz ortamını fırsat bilen sahte haber yayımcıları, çoğu geleneksel pratikten de uzak yöntemleri sosyal medya kullanıcılarıyla paylaşmışlardır. Bu uygulamalarla hastalıktan korunmaya çalışma düşüncesi bazen olağan dışı eylemleri de beraberinde getirmiştir. Fakelore özelinde ortaya atılan halk sağlığı pratikleri, bazı kesimler tarafından uygulanıp istenmeyen sonuçlar doğurmuştur.

Hindistan sosyal medyasını takip eden bir kısım vatandaş, inek çışı içmek ve dışkısını yemeyi korona virüse karşı tedbir olarak göze alırken, Suudi Arabistan sosyal medyasında virüsten korunmak için deve çışı ve limon suyu tavsiye edilmiştir. “Sarımsak yemekten, sıcak çorap giymeye, kaz ciğerini göğse sürmekten daha nice kocakarı ilaçlarına kadar birçok gayri bilimsel yöntem, virüsten korunmak için dünyanın çeşitli yerlerinde sosyal medyaya konulan sahte bilgiler arasında yer almaktadır” (URL-1). Pandemi öncesinde de söz konusu olan sağlık dezenformasyonu koronavirüsle birlikte hızla büyümüş ve paniğe kapılan kitlenin her yöntemi

sorgulamaksızın denemesine yol açmıştır. Üstelik tüm bu yanlış bilgi ve uygulamaların direkt insan sağlığını tehdit etmesi problemin ne denli büyük olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin turşu suyunun korona virüse iyi geldiğiyle ilgili haberler üzerine turşu fiyatlarında ve satışlarında artış söz konusu olmuştur. “Ayrıca Doğu Karadeniz’de üç ailenin turşu kurma buluşmasında çok sayıda kişinin korona virüse yakalandığı tespit edilmiştir. Yine hastalığa iyi geleceği düşüncesiyle üfürükçü, şifacı yaşlı bir teyzenin köye çağrılıp kendisiyle temas edilmesi sonucu toplamda 136 pozitif vaka çıkmıştır” (URL-2).

Kalp ve İç Hastalıkları Profesörü Canan Efendigil Karatay’ın kelle paça yiyerek virüsten korunabileceğiyle ilgili demeçleri, Doç Dr. Oytun Erbaş’ın, maske nemlendiği için virüsün yapışmasını kolaylaştırdığı, bu sebeple maske takılmaması gerektiği şeklindeki söylemleri ve Prof. Dr. Ercüment Ovalı’nın 2 milyon doz aşı ürettiklerine dair açıklamaları da insanların düşüncelerini etkilemiştir. Koronavirüsün erkeklere daha çok bulaştığı, 5G mobil ağların koronavirüsü yaydığı, öksürmeden veya rahatsızlık hissetmeden nefesi on saniyeden daha uzun süre tutabilmenin virüsü kapmadığını anlamının bir yöntemi olduğu ve hatta virüse karşı geliştirilen aşularla insanlara çip takıldığı şeklindeki haberlerin herhangi bir doğruluk payı bulunmamaktadır.

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra “Covid-19 ile ilgili komplo teorilerinin üretilmesi, insanların hastalığı ciddiye almamasına ya da geç fark etmesine neden olmuş, birçok insanın hastalığı yaymasına ve hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Komplo teorileri halkın dikkatini hayali tehlikelere yönlendirerek gerçek tehditlerden uzaklaşılmasına neden olmaktadır” (URL-3). Bu sebeple internet ortamında yayılan her sahte bilginin infodemiye tetikleme, salgınla mücadelenin zorlaşması anlamına gelmektedir.

2. Yalan Haber, Sahte Haber, Hakikat Ötesi (Post-truth) ve İnfodemi

Yalan haber hiçbir gerçekliği olmayan, tamamen uydurma asparagas haberlerdir. Sahte haber ise eksik veya yanlış bilgiden oluşabildiği gibi gerçek bir bilginin eksik ya da taraflı olarak sunulması şeklinde açıklanabilir. Sahte haberlerde aktarılan doğru bilgilere ek olarak doğru olmayan bilgiler de iletilmiş olur. Tarihin her döneminde sahte haberlerin varlığı söz konusu olmuştur. Ancak iletişim biçimlerinin çeşitlenmesiyle artan sahte haber olgusu günümüz dünyasında mücadele edilmesi gereken boyutlara varmıştır. “Sahte haber (fake news) ana hatlarıyla, sözlü kültür ortamında teşekkül eden kurmaca içerikli dedikodulardan kaynağını alan, resmi veya kurumsal haber aktarım kaynaklarında veya sosyal paylaşım sitelerinde paylaşılan haber içerikli metinler olarak tanımlanabilir. Ayrıca, bu kurgusal metinlerin yalan

haber olarak değerlendirilmesi için, kasıtlı olması şarttır. Çünkü kasti olup olmaması bir haberin “yalan” ve “yanlış” olarak nitelendirilmesinde etkilidir” (Duman, 2019: 971-984).

“Sahte haber tarihinde en dikkat çekici fenomenlerden biri dönemin metelik gazetesi New York Sun’ın 1835 yılında yayınladığı “Great Moon Hoax” serisidir. Bu seride Ayda insan-yarasa melezi canlıların yaşadığı hatta gelişmiş bir medeniyet bulunduğu iddiaları, illüstrasyonlar ve ayrıntılı betimlemelerle altı makalelik bir seri halinde dört gün boyunca yayınlanmış, haberlerdeki bilgiler düzmece bir şekilde, dönemin ünlü astronomlarından - olayla ilişkisi olmayan- Sör John Herschel’in elde ettiği öne sürülen kanıtlara dayandırılmıştır. Haberin ilk kez ticari bir metaya dönüşmeye başladığı bu erken dönemde New York Sun, “Ay’da hayat var” yalanıyla büyük bir tiraj artışı yakalamış ve bu yükselişini uzun süre devam ettirmiştir” (Taş ve Taş, 2018: 186-207).

O zamanın bilgi edinme yolları kısıtlı olduğundan insanlar uzun süre bu haberin doğruluğunu teyit edememiş ve haber çoğunluk tarafından gerçek bilgi kabul edilmiştir. Gazete, dergi, radyo ve televizyon gibi geleneksel medya tarafından hazırlanan içerikler, haber tüketicisi tarafından yoruma kapalı bir özellik taşır. Tüketici, haberi alır ancak inanıp inanmadığı konusunda bir görüş beyan edemez. Ancak *geleneksel medyanın* tek taraflı sunduğu haber içerikleri genellikle bir denetime tabii tutulduktan sonra kitlelere sunulur. Günümüzdeki *yeni medya* şeklinde adlandırılan sosyal medya ağlarında ise sunulan haberler, çoğu zaman sorgulanmaksızın ve haber kaynağına bakılmaksızın etkileşime girmektedir. Yorumlara ve fikir beyanlarına açık olması münasebetiyle de genellikle bir tartışma ya da kaos ortamı yaratmaktadır. Fine ve Turner bu konuyla ilgili olarak “İnternet Amerika’nın dedikodu pazarı haline geldi. Artık kullanıcılar, bir söylentiye televizyon sohbet programında duyduklarını iddia etmek zorunda değiller, ‘internette olduğunu’ söyleyebilirler” demektedirler (2001: 112). Bu dedikodu ve sahte haber ortamının liste başında ise Türkiye gelmektedir.

Görsel 1: Sahte haber beyan oranları (URL-4)

Sahte haber kavramıyla paralel olarak düşünebileceğimiz öteki kavram ise “post truth”tur. “İlk kez 1992’de Steve Tesich tarafından kullanılan bu kavramın yaygın bir hale gelmesi Ralph Keyes’in 2004’te basılan kitabı The Post-truth Era ile başlamış olsa da 2016 yılında Oxford Dictionary’nin yılın kelimesi olarak post-truth kelimesini seçmesinin ardından oldukça popüler hale gelmiştir” (Güven, 2020: 20-26). Kavramın Oxford Sözlük’teki İngilizce tanımını “Duyguların ya da kişisel inançların nesnel hakikatlerin yerine ya da önüne geçerek, belli bir konu ya da olay hakkında kamuoyunun oluşmasında belirleyici hale geldiği durumlar” olarak çevirmek mümkündür (Kavaklı, 2019: 663-682). Yani doğruların, hakikatlerin ve olguların önemini yitirdiği kavramlar için kullanılmaktadır. Postmodern felsefe düşünürü Jean-Francois Lyotard, üst hikâyelerin yıkıldığını, medyanın bilgiyi bilim özelinde yahut beynelmilel olarak bir mal gibi kullanıldığını belirtmektedir. “Bir başka postmodern kuramcı Jean Baudrillard, hipergerçeklik kavramıyla gerçekliğin medya tarafından yeniden inşa edildiğini; medya tüketicilerinin zihninde gerçek dünya simülasyonları olduğunu öne sürer” (Şimşek, 2018: 4).

Bireylerin kendi inanç ve duygularına yakın haberleri doğru kabul etme potansiyelleri yüksektir. Buna bir de küresel çapta bir kriz eklenince sorgulama yetisi neredeyse yok olmaktadır. 31 Aralık 2019’da Çin’in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılan koronavirüs, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilmiştir. Kriz anlarında artan bilgi kirliliği Covid-19 pandemi sürecinde de fazlasıyla etkin olmuştur. Birçok ülkeyi etkisi altına alan virüs sebebiyle yaşanan panik sürecinde, internet haberlerini teyit etmeksizin kabul etmek ciddi bir dezenformasyonu da beraberinde getirmiştir. Yalan haberler sadece psikolojik değil fiziksel birtakım sıkıntılar doğurup ciddi mağduriyetler yaşatmıştır.

İnfodemi (yanlış bilgi salgını), Dünya Sağlık Örgütü tarafından aşırı, asılsız bilgi ve haber salgınının toplumda korku ve paniğe yol açarak esas salgının yönetimini zorlaştırması olarak tanımlanmıştır. İnsanoğlu doğal afetler, savaşlar, salgınlar gibi büyük çaplı problemler karşısında yaşadıkları psikolojik ve fiziksel problemler nedeniyle bir kaos ortamına sürüklenebilmektedir. Bu ortamda aranan çözümün mantık çerçevesinde ve sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi çoğu zaman zorlaşabilmektedir. Özellikle dünya çapında bir pandemi ve birtakım çıkarlar uğruna sahte haberlerin çok hızlı yayıldığı bir dijital çağ söz konusu olunca bu durumun doğru biçimde yürütülmesi mümkün olmamaktadır.

Sahte haberlerin dolaylı zararlı potansiyeli azımsanmayacak derecelere ulaşmıştır. Bu yayılımın bir online mesajlaşma uygulaması olan WhatsApp’ta çok yoğun olduğu

gözlemlenmiştir. Bu sebeple WhatsApp uygulaması koronavirüsle ilgili sahte haberlerin önüne geçmek için yeni bir özellik üzerinde çalışmalara başlamış ve sonrasında bu çalışmasını Amerika, İngiltere, Meksika, İrlanda, İtalya ve Brezilya’da hayata geçirmiştir.

Koronavirüsle ilgili sahte haberlerle mücadele etmek üzere sağlık yetkilileriyle ortaklık yapan diğer sosyal medya şirketleri arasında TikTok, Facebook ve Twitter gibi uygulamalar da bulunmaktadır. Facebook CEO'su Mark Zuckerberg, 4 Mart 2020 tarihli Facebook gönderisinde, “Herkesin güvenilir ve doğru bilgilere erişebilmesini sağlamaya odaklandık. Facebook'ta koronavirüs ararsanız, sizi en son bilgiler için Dünya Sağlık Örgütü'ne veya yerel sağlık otoritenize yönlendiren bir açılır pencere göreceksiniz” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Facebook uygulaması ile aynı tarihte Twitter’ın “Twitter Public Policy” sayfasında da benzer açıklamalar yer almaktadır. Ayrıca Facebook, Amerika Birleşik Devletleri merkezli Poynter adlı gazetecilik kuruluşu tarafından kurulan Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı’na (IFCN / International Fact - Checking Network) yalan haberlerin tespitine devam etmeleri için bir milyon dolarlık bağışta bulunmuştur. Instagram uygulamasında aşı veya Covid-19 ile ilgili bir gönderi paylaşıldığında ise otomatik olarak bilgilendirme sayfasına yönlendiren bir link ortaya çıkmaktadır. Alınan bu önlemlere rağmen sahte ve yalan bilginin yayılımı devam etmektedir.

Görsel 2: Kaliforniya’da bir protestocu (URL-5)

“Reuters Institute tarafından yayımlanan ‘Covid-19 Yanlış Bilgilerinin Türleri, Kaynakları ve İddiaları’ adlı raporda, salgın sürecinde yayılan yanlış bilgilerin %37’sinin yeni uydurulmuş, %3’ünün parodi, %59’unun ise geçmişten gelen yanlış iddiaların yeniden şekillendirilmiş versiyonu olduğunu tespit etmiştir” (URL-6, akt. Akyüz, 2020: 429).

Dünya çapında sahte haberlerle mücadelede birçok platform kurulmuştur. Türkiye’de ise Doğruluk Payı, Teyit.org, Malumatfuruş, Doğruluğu Ne? ve Yalansavar gibi doğrulama platformları mevcuttur. Ancak etkileşime giren her yalan ve sahte haber, hızlı bir veri akışıyla tüketici kitleye iletildiğinden bu haberlerin teyitlerinin yapıp tekrar sunulması geniş çaplı bir çözüm sağlamamaktadır. Yalan veya sahte haberin yaratılması art niyet arz ederken paylaşımı kasıtsız olabilir. Bu sebeple bu tür haberlerin yayılmasının önlenmesinde öncelikli olarak bilinçli haber tüketicisi ve iyi bir medya okuru olmak gerekmektedir.

3. Türkiye’de Koronavirüs ile İlgili Yayınlanan Sahte Haberler

Virüsün yayılma seyriyle birlikte alınan önlemler birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yeterli olmamış, hastalık hızlı bir şekilde yayılım göstermiştir. Özellikle sağlık sektörünün ciddi bir efor sarf ettiği bu dönemde, geleneksel medya yayınlarının yanında sosyal medya üzerinden de alınması gereken tedbirler, genel duyurular ve uyulması gereken kurallar gibi bilgilendirmeler yapılmıştır. Bunlarla birlikte birçok sahte haber de bu platformlar aracılığı üzerinden geniş kitlelere ulaşmıştır. Genel huzuru ve iç güvenliği tehdit edici paylaşımlardan en iddialı olanlardan biri 13.03.2020 tarihinde sözde Sağlık Bakanlığı’nın yayımlamış olduğu genelgedir.

T.C.
SAĞLIK BAKANLIĞI
Acil Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü

ACIL SAĞLIK HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
ACIL SAĞLIK HİZMETLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI
13/03/2020 19:43:40481745:000-115

SAHTE

Sayı : GİZLİ - 37106802-
Konu : COVID -19 Ek önlemler

DAĞITIM YERLERİNE

Bakanlığımız bünyesinde oluşturulan Koronavirüs Bilim Kurulu'nun, 11 Mart'ta Dünya Sağlık Örgütü'nün(WHO) koronavirüsü "pandemi" (salgın) olarak sınıflandırması ve virüsün tüm dünyadaki yayılma hızını dikkate alarak sunmuş olduğu önerileri kapsamında:

- 1) 16/03/2020 tarihi itibarıyla "Umuma Açık İstirahat ve Eğlence Yerleri" olarak faaliyet yürüten ve vatandaşların çok yakın bir mesafede bir arada bulunarak hastalığın bulaşma riskini artıracığı, pavyon, diskotek, bar ve gece kulüplerinin geçici olarak faaliyetlerinin sonlandırılması,
- 2) 20/03/2020 tarihi itibarıyla Eczaneler ve Hastaneler hariç olmak üzere, insanların toplu olarak bir araya gelebileceği Spor salonları, yüzme havuzları ve bazı spor tesisleri, kulüpler, dernekler, galeriler, kütüphaneler, ibadethaneler, parklar, otobüs terminaleri, alışveriş merkezleri ile, 3 kişiden fazla çalışması bulunan işletmelerin geçici olarak kapatılması;
- 3) bunlardan sadece lokanta, restoran ve kafe gibi işletmelerin yalnızca evlere servis hizmeti yapmaları koşuluyla açık kalmalarına müsaade edilmesi,
- 4) 23/03/2020 tarihi itibarıyla Süpermarketlerin Pazartesi - Çarşamba ve Cuma olmak üzere haftada 3 gün 08:00-16:00 saatleri arasında açık olmaları gibi bir takım önlemler alınacaktır.

İnternet üzerinden mal ve hizmet sunan tedarik zincirleri ile taşımacılık, tarımsal faaliyetler, benzin istasyonları, bankacılık, sigorta ve posta hizmetlerinde herhangi bir aksama olmayacaktır.

Mezkur kurulun önerileri doğrultusunda yeni tedbirlerin hayata geçirilmesi ve konunun gizli kalması adına gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Bilgilerinizi ve gereğini arz/rica ederim.13/03/2020

Dr. Semih KORKUT
Bakan a.
Genel Müdür

Dağıtım : A Planı
81 İl Valiliğine (İl Sağlık Müdürlüğüne)

Görsel 3: Sağlık Bakanlığı'nın yayınladığı iddia edilen genelge (URL-7)

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca ve Cumhurbaşkanı Danışmanı İsmail Cesur, Fahrettin Koca adına Acil Sağlık Hizmetleri Genel Müdürü Dr. Semih Korkut'un imzasının bulunduğu ileri sürülen yazıyla alakalı attıkları *tweet*lerde güven kaybına ve paniğe sebep olan bu belgeye itibar edilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Sağlık bakanı adına yapılan tek sahte haber bu değildir. Twitter'da Fahrettin Koca adına:

[@FahrettinKoca42](#)

[@fahrettindrkoca](#)

[@drfahrettinfun](#)

[@fahrettinbasgan](#)

[@drfahretinkoca](#)

[@drfahrettinkoc](#)

[@Dr_fahretinkoca](#)

[@FahrettinKoca0](#)

[@fahrettinkoca34](#) gibi onlarca sahte hesap açılmıştır. Her ne kadar şikâyet edilip kapatılırsalar da her gün yenileri açılıp paylaşımlar yapılmıştır. Sahte hesapların yanında koronavirüse karşı etkili olduğu iddia edilen takviye ürünler piyasaya sunulmuş, ünlü isimlere ve sosyal medya fenomenlerine reklamları yaptırılmıştır. Sonrasında bu tip ürünlerin bakanlık onaylı olmayıp ruhsatsız oldukları ortaya çıkmıştır. Ürünle ilgili reklam yapan, *story* (hikâye) paylaşan isimlere soruşturma açılmıştır.

Yeni tip koronavirüse karşı “Bana Dua Oku” isimli bir internet sitesinde ise 20 liraya “Korona Virüs Duası” satıldığı tespit edildi. Söz konusu internet sitesinde, satılan dua için şunlar yazılıdır: “Bağışın kadar virüsten korun ve sevdiğin de korunsun! Corona virüsü ülkemizde de görülmeye başlandı. Eğer korunmak ve aileni korumak istiyorsan bu duaya ihtiyacın var. Ne kadar çok bağış seni o kadar korur ve diğer hastalıklardan da arındırır” (URL-8). 14-16 şubatta düzenlenen 2020 Münih Güvenlik Konferansı’na Dünya Sağlık Örgütü Başkanı, Tedros Adhanom Ghebreyesus’un infodemi ile ilgili sözleri merkeze alınmıştı: “Biz sadece bir pandemiye karşı savaşıyoruz, aynı zamanda infodemiye karşı savaş veriyoruz” (URL-1).

Bu süreci fırsata çevirmeye çalışan kişiler tarafından yüzlerce sahte haberin yapılmasının yanı sıra virüse karşı etkili olduğu iddia edilen ürünler piyasaya sürülmüş, oldukça talep görmüştür. Süreç içerisinde gerçekleşen olayları mizahi bir bakış açısıyla değerlendiren birçok sayfa da konuyla ilgili paylaşımlarını sürdürmektedir.

4. Hiciv Haberciliğinin Sürece Etkisi ve Sanal Mizah

İnsanların içinde oluşturdukları sorunları düşünmeye, tartışmaya, şekillendirmeye yönelten etkenlerden biri de mizahtır. Değişen kültür ortamları mizahın yaratım ortamlarını da değiştirmiştir. Yazılı kültürün ulaşılabilirlik ve yüksek maliyet sorunu, sanal ağlar sayesinde ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle diğer yaşam ve kültür alanları gibi, mizah alanı da zaman, mekân ve maliyet sınırlamalarından kurtulmuştur (Özdemir, 2015: 421). Bu da söz konusu mizah kültürünün daha hızlı bir gelişim göstermesine sebebiyet vermiştir.

“Kültürü oluşturan diğer gelenekler gibi mizah geleneği de asırların ürünü omurga korunsunsa da geçerli iletişim araç ve bağlamlarına göre yeniden oluşturulmaktadır. ‘Sanallaşan mizah ve sanal mizah’ kavramları, bu dönüşümün sonucunda ortaya çıkmıştır. Kısa süre içinde kültürün en hızlı sanallaşan ve sanal ortamda gelişen, büyüyen alanlarının başında mizahın geldiği kısa süre içinde anlaşılmıştır” (Özdemir, 2007: 1278).

Hiciv haberciliği (*Satire News*) gündemdeki olayların mizahi bir bakış açısıyla yorumlanmasına dayanmaktadır. “Bu noktada hiciv haberciliği tarihinin oldukça eskilere gittiğini de söylemek mümkün. Örneğin ABD’li ünlü yazar Mark Twain, hayatının bir

bölümünde “Samuel Clemens” takma adıyla gazetecilik yaptı ve tüm ülkeyi dolaşacak hiciv haberleri üretti. Hiciv içerikli uydurma haber üreten ünlü isimler, sadece Twain’le sınırlı da değil. ABD’li politikacı Benjamin Franklin de 18. yüzyılda yazdığı uydurma haberleriyle tanınıyordu” (URL-4).

Mizah kültürü bakımından oldukça zengin olan Türkiye, hiciv yollu haber yapma geleneğini de barındırır. Son yıllarda popülerlik kazanan ve bu amaçla haber yapan sayfalarının yanı sıra sosyal medya hesaplarında bu akım üzerinden paylaşım yapan büyük bir kitle mevcuttur. Hiciv haberciliği bilinçli ve araştırmacı bir kitle tarafından okunmadığında trajikomik olaylara sebep olmaktadır. Örneğin; sadece parodi paylaşımlar yapan Insolite Tv tarafından Messi’ye benzeyen Reza Parastesh ile ilgili atılan bir *tweet*: CNN, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Posta, Fanatik, Takvim, DHA, Oda Tv ve Halk Tv gibi internet siteleri tarafından gerçek sanılarak haber yapılmıştır.

2010 yılından bu yana ironik ve mizahi haber yapan Zaytung, ABD’de mizansen haberler yapan “The Onion News” adlı bir siteden etkilenilerek hazırlanmıştır. Bu absürt haber sitesinde koronavirüs pandemi sürecinde hazırlanan bazı haber başlıkları şunlardır:

- Çin Sağlık Bakanlığı: "Ne diyorsunuz, şimdi aşıya başlayalım mı biz de?"
- Halkın Güvenini Tekrar Kazanmaya Çalışan Sağlık Bakanı Koca, Çin'den Gelecek 3 Milyon Doz Aşığı Kameralar Önünde Tek Tek Sayacak...
- Sinovac Aşısının Etkinliğiyle İlgili Tartışmalara Sağlık Bakanlığı'ndan Sert Tepki: "Aşığı buldunuz da etkinliği kaldı..."
- Sağlık Bakanlığı'ndan Kritik Uyarı: "Böyle giderse gerçek vefat sayılarını da vermek zorunda kalabiliriz..."
- Hazine ve Maliye Bakanlığı'ndan Rahatlatan Açıklama: "Aşılarda çip falan yok. Olsa TRT bandrol ücreti alırdık."
- COVID-19'a Yakalanan Sağlık Çalışanı, Yönetimden Mobbing, Hasta Yakınlarından Darp Göreceği Sağlıklı Günlere Geri Dönmek İçin Gün Sayıyor...
- Pandemi Döneminin Gözde Padişahı Ekranlara Taşınıyor. "Yayılış: Üçüncü Osman" Yakında TRT'de...
- Bakan Koca'dan Müjdeli Haber: "COVID-19 kısıtlamalarını tam olarak anlayıp bana da anlatacak olan 10 vatandaşımız tüm kısıtlamalardan muaf tutulacak..."

- Sağlık Bakanı Koca, Asgari Ücret ve Altında Gelir Sahibi Olanların da Vefat İstatistiklerine Dahil Edilmediğini Açıkladı: "Onları de yaşamak mı be..."
(URL-9)

Sosyal medya hesaplarında mizah amaçlı yayınlanan bazı Zaytung haberleri ciddiye alınmış hatta bazıları gerçek sanılarak haber yapılmıştır. Mizah amaçlı yapılan bir haberi bile sorgulamadan inanmak ve başka kitlelere yaymak kasti bir amaç taşıyorsa da ciddi bir sorumluluk barındırmaktadır. Absürt haber sitesi Zaytung, virüsün ciddiye alınmadığı gibi bir imaj çizse de bilinçli mizah okuyucularına farklı perspektiften olayın ciddiyetini anlattıkları haberler de yayınlamışlardır. Örneğin; "Cep telefonundan okuduğu 8 tweet ve izlediği 3 videonun ardından koronavirüsün normal grip virüsünden daha az ölümcül olduğu bilgisine ulaştığını belirten başarılı üniversite öğrencisi, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından da yakın takibe alındı. Örgütün Başkanı Tedros Adhanom, bu akşam Cenevre'de düzenlediği basın toplantısında 'Normal grip virüsüyle COVID-19'un istatistiklerini karşılaştırmak nasıl hiçbirimizin aklına gelmedi inanmıyorum. Eğer dedikleri doğruysa hepimiz boşuna telaş etmişiz. Bizim ve virüs yüzünden krize savrulan onca ülkenin ve şirketin yöneticilerinin bilmediği bir şey biliyor olmalı ki kendisinden bu kadar emin konuşuyor.' diyen Adhanom, en kısa zamanda beraberindeki bir heyetle Türkiye'yi ziyaret ederek genç inşaat mühendisi adayıyla baş başa görüşmeyi planladıklarını da sözlerine ekledi." (URL-9) şeklinde bir haber yayımlayarak virüsün bir komplo teorisi olduğunu düşünen kesime gönderme yapmıştır.

5. Sahte Haber Yayılımında ve Aşı Karşıtlığında Eğitim

Sahte haberler ve sebep oldukları dezenformasyon önü alınamayacak derecede büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak 2019 yılından bu yana içinde bulunduğumuz sürecin en dikkate alınması gereken yönü aşı karşıtlığıdır. Ülkemizde onaylanan ve uygulanmaya başlayan (Sinovac ve Biontech / Pfizer) aşuları virüsle mücadelede hayati önem taşımaktadır. Ancak aşının çok hızlı bir şekilde geliştirilmesi ve kısırlık, DNA değişikliği, kalp kası iltihaplarına sebep olduğu şeklindeki söylentilerin ortaya atılmasıyla bu aşılara karşı büyük bir kitle oluşmuştur. Aslında aşı karşıtlığı aşının bulunmasıyla başlamıştır.

Modern aşının tarihi 18. yüzyılda Edward Jenner ve çiçek aşısına dayanıyor. Bugünkü çiçek aşısının bilimsel olarak ilk çalışmalarını yapan İngiliz Cerrah Jenner, 1796'da geliştirdiği aşığı ilk olarak köyündeki çocuklar üzerinde denedi ve olumlu sonuçlar elde etti. Jenner aşığı ile bilimsel olarak tıpta bir çığır açtı ve modern immünolojinin temellerini attı. Ancak ilk aşığı ile birlikte aşı karşıtlığı da başladı (URL-11).

Tarih boyunca aşı çalışmalarına karşı çıkılsa da aşularla birlikte birçok hastalığın önüne geçilmiş hatta bazıları tamamen yok edilmiştir. Komplo teorilerine olan inanç sebebiyle aşı

karşıtlığı devam etmekte ve bu doğal olarak COVID-19 virüsüne karşı geliştirilen aşılar da yansımaktadır. Aşıyla insan vücuduna çip yerleştirildiği, sonrasında hayatlarını kaybedenlerin ve kalp krizi geçirenlerin olduğu iddiaları da aşı karşıtlığını körüklemektedir.

Almanya'nın Saksonya eyaletinde bulunan Schortens aşı merkezinde çalışan bir hemşirenin, 70 yaş üzeri binlerce kişiye aşı yerine tuzlu su çözeltisi enjekte ettiği belirlendi. Bunun üzerine 5 Mart ile 21 Nisan 2021 tarihleri arasında adı geçen merkezde aşı yapılan ve durumdan etkilenmiş olabilecek 8 bin 500 kişi, tekrar aşı olmaya çağrıldı (URL-12).

Aşı karşıtı görüşün önüne geçebilmek ve pandemi sürecini kontrol edebilmek adına ülkeler aşı zorunluluğu sunmuş ve aşı olmayanlara seyahat kısıtlaması getirilmiştir. Aşı karşıtlığının yanı sıra sahte aşıların piyasaya sürülmesi de söz konusu olmuştur. Ayrıca sahte aşı kartlarının düzenlendiği ve sahte Covid-19 testlerinin yapıldığıyla ilgili onlarca haber bulunmaktadır. Tüm bu süreçte sahte haberlerin yayılımını azaltmak hayati önem taşımaktadır.

“Sahte haberlerin sistemik doğası, kişiselleştirilmiş doğruluk kontrolü veya arkadaşların yayınlarında bulunan dezenformasyon hakkında yorum yapma gibi son derece kişiselleştirilmiş çözümleri hayal kırıklığına uğratar. Sorunun ele alınması, gazeteciliğin, sosyal ağ sitelerinin ve bireysel medya okuryazarlığının büyük, etik açıdan elden geçirilmesini gerektirecektir” (Peck, 2020: 329-351). Bununla iletişim fakülteleri başta olmak üzere tüm eğitim kurumlarında sahte haberle mücadele ve doğru medya okuryazarı olma üzerine eğitimler verilmelidir. Her alanda olduğu gibi dijital kültür ortamlarında da eğitilmiş ve bilinçli bir kitle yaratmak önemlidir. Örneğin koordinatörlüğünü İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyeleri Prof. Dr. Pınar Uyan Semerci ve Prof. Dr. Emre Erdoğan'ın yürüttüğü proje, “İnfodemi Eğitimi Projesi, katılımcıların Covid-19 ile ilgili yanlış bilgilere karşı dayanıklılığını arttırabilmek için çevrimiçi eğitim aracı oluşturarak sivil katılım, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve medya okur-yazarlığına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Üniversite derslerinde, STK eğitimlerinde ve web sitesinde kullanılabilen bu çevrimiçi eğitim aracı; yanlış bilgi, sahte haber ve çeşitli bilgi düzensizlikleri ile mücadele etmeyi hedeflemektedir” (URL-11). Bu tarz girişimlerin yayılmasıyla oluşturulacak kitle ile infodeminin ciddi anlamda önlenmesi sağlanacaktır.

Sonuç

Türkiye'nin sahte ve yalan haber ortaya koyma konusunda ilk sıralarda yer aldığı görülmüştür. Bununla beraber ciddiye alınan mizahi/parodi haberler neticesinde ölümle sonuçlanabilecek kadar büyük problemlerin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Yaratılan sahte ve yalan haberlere inanılmasında duygu ve inançların etkisinin yanı sıra araştırma yapmaktan

kaçınma gibi etkenlerin olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca alanlarında tanınan bazı doktorların yanlış yönlendirmeleri ve bilimsel bir dayanağa temellendirilemeyen açıklamaları ile ünlü isimlerin maddi gelir elde etme amacıyla Sağlık Bakanlığı onayından geçmeyen ürünleri tavsiye etmeleri halk sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir.

Birçok ülkede etkili olan Covid-19 pandemi süreci; maske kullanımı, mesafe ve hijyen kurallarının yanı sıra aşı zorunluluğu ile kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Ancak tüm bunların yanında en önemli adım bu konuda bilinçli bir kitle yaratmaktır. Sahte habere maruz kalan ülkeler arasında ilk sıralarda yer alan Türkiye, problemi ciddiye alıp çözüm aramamız gerektiğine dair kanıt niteliği taşımaktadır. Dijital çağın bir getirisi olan bilginin ve dolayısıyla sahte bilginin de hızlı yayılımı, doğru medya okur yazarlığının önemini ortaya koymaktadır. Özellikle iletişim fakültelerinde buna yönelik ders içerikleri hazırlanmalı ve okutulmalıdır.

Ayrıca bilinçli bir medya okur yazarı olmak ve manipülatörlerin yanlış bilgi yayma amaçlarına karşı gerekli tedbirleri almak amacıyla:

- Şüpheli bağlantılardan kaçınmanız, doğruluğuna inanmadığınız linklere tıklamamanız,
- Haberin kaynağını araştırmanız,
- Haberi yerli ve yabancı sitelerden teyit etmeniz,
- Doğruluğundan şüphe ettiğiniz haberleri paylaşmamanız, paylaştığınız her haberin teyidini yapmış olmanız,
- Resmî kurumların açıklamalarını takip etmeniz,
- Haberin tarihine ve içeriklerine dikkat etmeniz,
- İnfodemi konusunda çevrenizi bilgilendirmeniz,
- Sahte olduğundan emin olduğunuz haberleri yalanlayıp doğrusunu paylaşmanız,
- Gerekli durumlarda proaktif bir tutum sergilemeniz gerekmektedir.

Birçok ülkeyi etkileyen bu zorlu süreçte daha fazla mağduriyet yaşanmaması adına kişisel sorumlulukların yanında geniş çaplı önlemlerin alınması gerekmektedir. Evrensel bir sağlık sorunu olan Covid-19 için uluslararası çapta iş birlikleri yapılmalı, infodeminin kaynakları tespit edilip çözüme kavuşturulmalı, yetkin isimler tarafından düzenli olarak doğru bilgi verilmeli, kriz anlarına karşı halk bilinçlendirilmeli ve bu konuda eğitim programları uygulanmalıdır.

Kaynakça

- AKYÜZ, Selman Selim (2020). “Yanlış Bilgi Salgını: COVID-19 Salgını Döneminde Türkiye’de Dolaşıma Giren Sahte Haberler”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 34, s. 422-444.
- ASLAN, Erkan (2020). “Fakelore Mu, Geleneğin İcadı mı, Uygulamalı Halk Bilimi mi? Hamamönü Hıdırellez Şenlikleri Üzerine Bir İnceleme”, *Millî Folklor*, S. 126. s.75-85.
- BAKİ NALCIOĞLU Zeynep Safiye (2020). “Folklorun Elektronik Bağlamı: İnternet”, *Gazi Türkiyat*, S. 26, s.187-205.
- BRONNER, Simon Josef (2009). Digitizing and Virtualizing Folklore. Folklore and the Internet Vernacular Expression in a Digital World. Trevor J. Blank(ed.), Utah: Utah State University Press.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2012). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DUMAN, Mustafa (2019). “Geleneksellik-Gerçeklik İlişkisi Bağlamında Bilginin Niteliği ve Folklorlarda Yalan Haber”, *Folklor/Edebiyat*, S. 100, s. 971-984.
- DUNDES, Alan (1989). “Fakelore Fabrikasyonu” (çev. Aslı Uçar ve Selcan Gürçayır), *Millî Folklor*, S. 70. s. 92-101.
- FİNE, Gary Alan and Patriaca A. Turner (2001). *Whispers on the Color Line: Rumor and Race in America*. Berkeley: University of California.
- GÜRÇAYIR, Selcan (2007). “Önsöz”. *Folklorun Sahtesi: Fakelore*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- GÜVEN, Ahmet (2020). “Hakikatin Yitimi Olarak Post-Truth: Bir Kavramsallaştırma Denemesi”, *İnsan&İnsan Dergisi*, S. 23, s. 20-36.
- KAVAKLI, Nurhan (2019). “Yalan Haberle Mücadele ve İnternet Teyit/Doğrulama Platformları”, *Erciyes İletişim Dergisi*, C. 6, S.1, s. 663-682.
- PECK, Andrew (2020). “A Problem of Amplification: Folklore and Fake News in the Age of Social Media”, *The Journal of American Folklore*, V. 133, No. 529, p. 329-351.
- ŞİMŞEK, Volkan (2018). “Post-Truth ve Yeni Medya: Sosyal Medya Grupları Üzerinden Bir İnceleme”, *Global Media Journal TR Edition*, S.16, s.1-14.
- TAŞ, Oğuzhan ve Tuğba Taş (2018). “Post-Hakikat Çağında Sosyal Medyada Yalan Haber ve Suriyeli Mülteciler Sorunu”, *İletişim*, S. 29, s. 183-207.
- ÖZDEMİR, Nebi (2006). “Sanal Dünyanın Köy Monografileri”, *Millî Folklor*, S. 72, s. 23-46.
- ÖZDEMİR, Nebi (2007), “Sanal Mizah”, *ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies)*, s.1277-1301.

ÖZDEMİR, Nebi (2015). *Medya Kültür ve Edebiyat*. Ankara: Grafiker Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://www.dunya.com> (E.T.: 15.11.2020).

URL-2: <https://www.milliyet.com.tr> (E.T.: 22. 02.2021).

URL-3: ECO, Umberto (2014) A Theory of Conspiracies. Livemint. Available at:

<https://www.livemint.com/Opinion/5lhODHqqZHUCqwOZcw2liL/Umberto-Eco-A-theory-of-conspiracies.html> (E.T.: 22.03.2021).

URL-4: <https://teyit.org> (E.T.: 14.04.2021).

URL-5: <https://www.bbc.com> (E.T.: 15.04.2021).

URL-6: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/> akt. Akyüz, 2020:429). (E.T.: 26.05.2021).

URL-7: <https://www.milliyet.com.tr/> (E.T.: 26.05.2021).

URL-8: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/-273482h.htm> (E.T.: 18.06.2021).

URL-9: <https://zaytung.com> (E.T.: 19.07.2021).

URL-10: <http://infodemiagitimi.org/>(E.T.: 03.08.2021).

URL-11:<https://tr.euronews.com/2021/08/09/tarihte-as-kars-tl-g-ilk-olarak-ne-zaman-ortaya-c-kt-neden-kars-c-k-ld> (E.T.: 09.08.2021).

URL-12: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/korona-asisi-yerine-tuzlu-su-skandali-41871399>
(E.T.: 15.10.2021).